

A HETVENÉVES BACSÓ BÉLA KÖSZÖNTÉSE

Hogyan írjon az ember köszöntőt az egyik legeslegközelebbi barátjának vagy barátjáról?¹ Kezdjük talán a találkozással. 1987-ben lehetett, hogy egy pénteki napon, a Filozófiaoktatók Továbbképző Központjában Bacsó Béla tartott (volna) előadást. Erre utaztam fel Budapestre, és valamiért egyedül voltam a közönségben. Előadás helyett beszélgetni kezdtünk, a téma a hermeneutika lett volna – 1984-ben jelent meg magyarul Gadamer *Igazság és módszer* című alapvető műve, és azt szakmai körökben már tudni lehetett, hogy ennek a legnagyobb ismerőjét és szakértőjét Bacsó Bélának hívják. A könyv bevezetésében Gadamer így ír: „Hermeneutikai vizsgálódásaink [...] arra tesznek kísérletet, hogy a művészetnek és a történeti hagyománynak a tapasztalatából kiindulva, teljes horderejében tegyék láthatóvá a hermeneutikai jelenséget”.² A „hermeneutikai jelenség” láthatóvá tételre – ez Bacsó Béla egész életművének a legalapvetőbb célja.

Bacsó Béla első könyve *A megértés művészete – a művészet megértése* címmel jelent meg a JAK-füzetek 48. köteteként, 1989-ben. Már ez a kötet is hallatlanul nagy tudásanyagot mozgat, és jól mutatja, hogy a „hermeneutikai jelenség” mindig különböző alakokban lép fel. Ebben a műben számos igen súlyos tanulmány szerepel, de először is az irodalomjegyzékre érdemes vetni egy pillantást. Sok romantikus szerző szerepel benne, és közülük is a legfontosabb a romantikus hermeneutika klasszikus alakja, Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher. A kötet egyik legizgalmasabb tanulmánya ezzel a lélegzetelállító felütéssel kezdődik: „A »Los Desastres de la Guerra« (1820 körül) című Goya-sorozat képeit alkalmasnak találom arra, hogy megteremtse azt a szellemi hangulatot, mellyel majd Schleiermacher gondolkodásához is közelíthetünk. Azért értelmezünk valamit, azért tartunk valamit méltónak arra, hogy megidézzük az európai tradícióból, mert ismét hasonló kérdések elé kerültünk, s talán mi is méltók leszünk arra, hogy szavunkat hozzánk intézzék [...]”.³ Ez a tanulmány a könyv utolsó dolgozata, erősen érződik benne egyfajta felszabadulás, vagy annak legalábbis a közvetlen ígérete. Közeledtünk a rendszerváltáshoz, amely nemcsak a politikai színpadon, hanem a filozófia világában is nagy fölélegzést jelentett. Méltóknak kell lennünk arra, hogy a filozófiatörténet nagy művei megszólítsanak minket, hozzánk beszéljenek. Elkezdődött egyfajta föllendülés, új fordítások és új szellemet sugárzó művek sora jelent meg.

A közvélemény sokáig észre sem vette, de a nyolcvanas évek elejétől készült Martin Heidegger *Sein und Zeit* (Lét és idő) című művének fordítása, amely tudvalevően a gadameri hermeneutika bázisa. A fordítás egy kis csapat munkájával készült, amely Vajda Mihály köré szerveződött, és amelyben Bacsó Bélának (is) meghatározó szerepe volt. A fordítás végül 1989-ben jelent meg. (Erről a könyvről mondta Hermann István egy szűk évtizeddel korábban: ott kell lennie a könyvtárakban, de lefordítani nem szabad, aki olvasni akarja, tanuljon meg németül, és üljön be a könyvtárba.) A nyolcvanas évek köze-

¹ Lásd mindenekelőtt Somlyó Bálint korábbi laudációját, abból az alkalomból, hogy Bacsó Béla kapta meg a Magyar Filozófiai Társaság életműdíját. *Élet és Irodalom*, 2020. november 27.

² Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, Osiris Kiadó, 2003, 27.

³ Bacsó Béla: *A megértés művészete – a művészet megértése*, Magvető Kiadó, 1989.

pére Magyarországon szabályos Heidegger-láz alakult ki, a fiatalok (az én generációm) voltak a kíváncsiak, de segítségre szorultak. A Filozófiaoktatók Továbbképző Központjában többéves Heidegger-szövegolvasó szeminárium zajlott. Szinte zarándoklásszerűen utaztunk Pécsről, Egerből, Szegedről és Debrecenből. A megjelent fordítás kötetének felelős szerkesztője viszont úgy vélte, hogy egy nyolcvanoldalas bevezetőt kell beillesztenie az akkori hivatásos, bár még nagyon fiatal Heidegger-szakértőtől, Fehér M. Istvántól. Így teljes lett a zavar: az előszó egészen más terminológiát használt, mint a fordítás. De bár-hogyan is volt: ez a könyv mérföldkövet jelentett a rendszerváltáson átmenő magyar filozófia számára.

1991-ben Bacsó Béla egymaga elindított egy folyóiratot *Athenæum* címmel (ekkoriban kezdett el megjelenni a *Holmi* [1989] és a *Hiány* [1990] is). A folyóirat rendkívül fontos fordításokat közölt – a bepótlás és az utolérés szándékával és lendületével. Az első szám tematikus címe ez volt: *Mi az esztétika?* A folyóirat Gadamer egyik tanulmányával kezdődött, amelyhez csatlakozott egy nagyon fontos lábjegyzet, amely a periodika egész programját tekintve is beszédes: „Gadamer professzornak ezt az írását, melyet lapunk számára küldött el, olyan általános bevezetőnek tekintjük, mely túl minden filozófiai irányzatosságon a *lényegi kérdésre és létünk kérdésességére*, valamint a *sokféleséget éltető megértésre* irányítja a figyelmet”.⁴ Vagyis: a különböző filozófiai irányzatokat, megközelítéseket a folyóirat egy hermeneutikai bázisból kiindulva fogja áttekinteni és tálalni. A szám közepén aztán egy Heidegger-dolgozat szerepel, az 1967-ben a görög Tudományos és Művészeti Akadémia meghívására tartott előadás.⁵ (Ez fontos kiegészítés *A műalkotás eredetéhez*, amelyet Bacsó Béla fordított a *Lét és idő* fordításának utolsó szakaszában, és még 1988-ban jelent meg.) A szám utolsó tanulmánya pedig Rüdiger Bubnertől származik, aki Gadamer utolsó asszisztense volt a heidelbergi egyetemen, ekkor azonban egy frankfurti kerülről után már a tübingeni egyetem professzora volt. Az ő tanulmányának címe: „A jelenkori esztétika néhány feltételéről”. Ez a tanulmány eredetileg egy Bubner szerkesztésében megjelent folyóiratban, a *Neue Hefte für Philosophie*-ban jelent meg 1973-ban, s ez a szám is egy tematikus összeállítás volt, ezzel a címmel: *Ist eine philosophische Ästhetik möglich?* [*Lehetséges-e filozófiai esztétika?*].⁶ Az *Athenæum* ezt a címet úgy alakítja át, hogy „mi” a filozófiai esztétika?⁷ Már Diltheynél is, de aztán Gadamernél is, a filozófiai hermeneutika szoros kapcsolatban áll a művészetrel (az irodalommal): a szellemtudományokon kívül a művészetet tekinti a maga elsődleges tárgyának.

1996-ban jelent meg egy karcsú kis kötet, *A szó árnyéka* címmel. Ebben Paul Celanról szóló esszék és verselemzések szerepelnek, szisztematikus elrendezésben.⁸ A könyv nemcsak Celanról szól, de Celanra tekintettel az esztétikai hermeneutikát is megpróbálja kitágítani. Bacsó a következő felütéssel kezd: „Ebben a korszakban, amit mégiscsak az jellemmez a legjobban, hogy sok millió ember technikailag jól kivitelezett elpusztítása után indítja újra az idő számítását, tudomásul vesszük vagy sem, olyan alapvetően kérdőjeleződött meg mindaz, amit emberinek nevez(t)ünk, hogy a benne születő döntések, választások, tettek és teljesítmények [...] csak úgy érthetők meg, mint mindannak a radikális kér-

⁴ *Athenæum*, 1991. I. kötet, 1. füzet 3. Kiemelések tőlem, W. J.

⁵ Megjelent a *Gesamtausgabe* 80. kötetében.

⁶ A szám akkori közvetlen apropóját Adorno *Esztétikai elméletének* megjelentetése szolgáltatta – ekkor jutott Bubner eszébe megkérdezni: lehetséges-e olyan egyáltalán, hogy filozófiai esztétika (vagy esztétikai elmélet)?

⁷ Ez után következett egy összeállítás az olasz filozófiai hermeneutikáról, majd a francia Nietzsche-recepcióról. Ezek mind az oktatásban, mind a kutatásban mind a mai napig fontos forrásnak számítanak.

⁸ Gadamernek is van egy Celan-könyve, *Wer bin Ich und wer bist Du?* címmel.

dőre vonása és kérdéssé tétele, ami késznek mutatkozik a feledésre”.⁹ A Celannal való foglalkozás megköveteli, hogy kiterjesszük a megértés fogalmát. A holokauszttal szemben a világnak van egy „természetes” beállítottsága: felejteni szeretne. Egy olyan megértésfogalomra van tehát szükségünk, amely a megértéssel együtt képes szembeszegülni a feledéssel is. Celan *Atemwende* című kötetének van egy híres verse, amelynek szokványos értelmezését Bacsó Béla rendkívül plasztikusan így írja le:¹⁰ „Ez a bűnöktől darabjaira esett világ végső erőfeszítést igényel, s nem lévén más vezérlő csillaga, a költőt magát mint jelzőt-jelezőt állítja be, mint árbócszalag [...] marad fenn a katasztrófa után egyetlen haragvó vízfelülettel összeállt világban”.¹¹ De itt mégis egy másik értelmezést javasol: a költőt inkább úgy kellene meghatározni, mint aki ellenáll a „harmóniát színlelő csábító éneknek”, mint Odüsszeusz annak idején a szirének énekének. „Nincs más csak ő [a költő], mint jel, mely önmagában olvasandó”.¹²

1999-ben kezdődik a *Filozófia és művészetelméleti írások* alcímet viselő kötetsorozat publikálása. Eddig hét kötet látott napvilágot, szinte áttekinthetetlenül gazdag tematikával; általában két-három évenként jelennek meg, az utolsó 2019-ben. Ebben az időben nagyon sok emlékezetes irodalmi dolgozat született: a fiatal Schillerről, Goethe *Vonzások és választások* című regényéről, illetve a *Faust* második részéről. Aztán ott vannak a kortárs magyar irodalomról szóló dolgozatok, amelyek közül kiemelkednek a Nádas-művekről írt elemzések: a *Saját halálról* és a *Párhuzamos történetekről*, valamint Esterházy Péter *Javított kiadásáról*. De ezek mellett az esszék mellett lassan kibontakozik a képiség iránti erőteljes érdeklődés, sőt ez talán még előtérbe is kerül. Láttuk, hogy már *A megértés művésze...* című kötetben található egy Schleiermacher–Goya-dolgozat, majd az *Athenæum* című folyóirat első számában szerepelt Gottfried Boehm egyik alapvető tanulmánya, amely a (képző)művészet és az esztétika feszültségét ecseteli: „Az esztétika távol tartja magát a művészet individuális tapasztalatától, de a művészet maga sem jelenti az erendőség minden reflexiót fölöslegessé tevő birodalmát”.¹³ Talán így kerülnek Bacsó Béla érdeklődésének horizontjába a képek, a képesztétika, sőt, egy képhermeneutika kidolgozása. De mivel arra kell törekednünk, hogy az esztétika *ne* menjen el az egyedi művészi tapasztalatok mellett, egyes tanulmányok sokasága születik meg. Ezek közül számomra a legkedvesebb a frankfurti Watteau-kiállításról írott elemzés (mivel a kiállítást 2016 nyarán együtt néztük meg). „A képek pillanatnyisága és eldöntetlen perspektívája arra kényszeríti a nézőt, hogy döntsön az alakok élethelyzetének rákövetkező lépéséről, s ez nem feltétlenül az a mementó, amely a mulandóságra emlékeztet, hanem arra, hogy az élet az adott pillanatban boldogságot ígér.”¹⁴

És ebben az összefüggésben született meg az általános portréelmélet is, a 2012-ben megjelent *Ön-arc-kép* című műben.¹⁵ A kiinduló kérdés az, hogy képes-e az ember önmagát látni, vagy egy kicsit pontosabban: miért nem képes önmagát látni? A saját önarcképünk rejtélyes és megfejthetetlen. A kérdés kiindulópontja Derrida 1991-es Louvre-béli installá-

⁹ Bacsó Béla: *A szó árnyéka*, Jelenkor Kiadó, 1996, 5.

¹⁰ Ezt a verset Gadamer is elemezte. „Amiben reménykedhetünk, az már nem a mennyek segítségével többé, hanem a földé. A hajók már mind zátonyra futottak, az éneket mégis tovább éneklük. Az élet-ének még most is hallatszik, ha az árbócok most már a föld felé nyúlnak is. A költő tehát az, aki ebbe a »faénekbe« kapaszkodik, »a fogaival«, vagyis a végső és a legrendkívül erőfeszítéssel, hogy ne kelljen odavesznie, menthetetlenül elpusztulnia. Ami a víz fölött tartja még őt, az az ének.” Lásd *Tiszatáj*, 2016/2, 73. Fordította: András Orsolya.

¹¹ Bacsó Béla: *A szó árnyéka*, 88.

¹² Uo.

¹³ *Athenæum*, 1991/1, 118.

¹⁴ Bacsó Béla: *Kép és szó. Filozófiai és művészetelméleti írások*, Kijárat Kiadó, 2019, 149.

¹⁵ Kijárat Kiadó, 2012.

ciója és könyve: *A vak feljegyzése, az önportré és más romok*.¹⁶ Almási Miklós írja egy nagyon szép elemzésben: „A festő többet lát a kezével, amikor rajzol, amikor fest, mert a *memoire aveugle*, azaz emlékezet vezeti, s azt nem látja, ami előtte van. [...] Bacsó itt olyan terepre kirándul, ami életveszélyes (és ezért mélyen igaz): a fizikai és a lelki látás közötti – mondanám: antropológiai – különbséget elemzi, s a portréfestő (az önarcképpel küszködő művész) ez utóbbit használja. Hót biztosan vezeti kezét – ne kérdezd hogyan. A pontos válasz a könyvben is függőben marad – ezért jó”.¹⁷ Nemcsak jó, hanem az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb esztétikai-művészetelméleti alkotásáról van szó.¹⁸

A *Jelenkor* archívuma szerint 1989 és 2018 között a folyóiratban összesen harminc Bacsó-írás jelent meg, köztük bőven vannak olyanok is, amelyeket a fentiekben kiemeltem. Ha van ilyen státusz, hogy „*Jelenkor-szerző*”, akkor Bacsó Béla kétségtelenül az. Egy másik *Jelenkor-szerző*ként, a *Jelenkor* olvasójaként és barátjaként őszintén gratulálok ehhez az igazán rangos életműhöz, és kívánok nagyon boldog születésnapot.

¹⁶ Bacsó Béla erről mondja egy beszélgetésben: „[Derridát] ’91-ben felkérte a Louvre, hogy állítson össze egy kiállítást. (Magyarországon nem fordulhat elő, hogy teoretikusokat kiállítások megrendezésével keressenek meg, ők csak írhatnak ezt-azt kiállítások mögé, elé, fölé, de nem válogathatnak.) A franciáknál ez szokásban van, és akit felkérnek, az azt csinál a gyűjteménnyel, amit akar”. Lásd Bacsó Béla – Weiss János: A portré helye. *Jelenkor*, 2012/12, 1232.

¹⁷ Almási Miklós: Az önarckép antropológiája. *Mozgó Világ*, 2012/7, 117.

¹⁸ Lásd ehhez a fentiekben idézett beszélgetésünket.